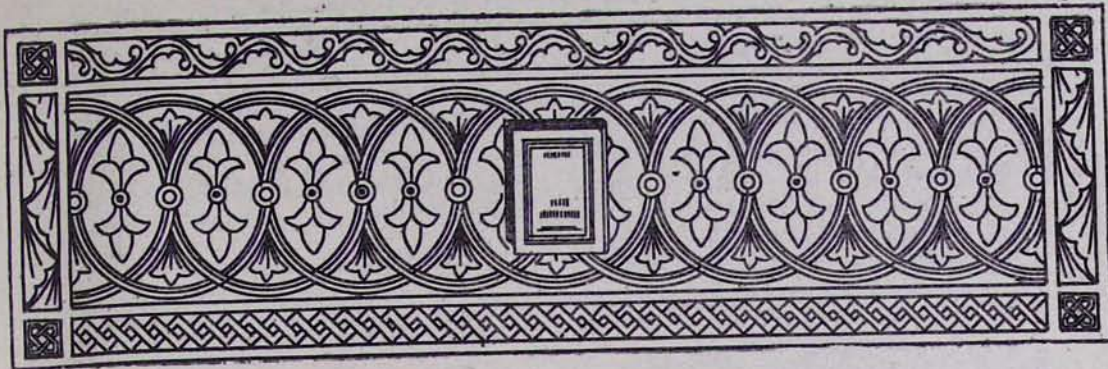

Գ. ՀԱՎՈՐՑԱՆ

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

«ՆՈՐԱՍՏԵՂԾԵԱԼ», «ԱՐԱՐՁԱԿԱՆ», ՀԻՇԵՍՑՈՒՔ Ի ԳԻՇԵՐԻ
ԵՎ «ԶԱՐԹԻՔ, ՓԱՌՔ ԻՄ»

Շնորհալու շափածոյի զարդերն են կազմում մի քանի երգեր, որոնք յնայած շարականների կանոնների մեջ չեն մտել, բայց ժամակարգութեան մեջ ընդունված են և երգվում են եկեղեցում: Դրանցից են «Այսօր անճառ»-ը, «Նորոգող տիեզերաց»-ը, «Աստուած անեղ»-ը, «Նայեաց սիրով»-ը, «Ի քէն հայցեմք»-ը, «Արարչական»-ն ու «Նորաստեղծեալ»-ը, «Յիշեցուք»-ը, «Զարթիք, փառք իմ»-ը և ուրիշներ:

«Արարչական»-ը և «Նորաստեղծեալ»-ը յոթնօրյա արարչութեան մասին պատմող երգերի ամբողջութիւնն են կազմում:

«Նորաստեղծեալ»-ը մի ինքնուրույն ուրախ, հաղթական երգ է, «Երբ առաջին ատուր միաշաբթին և խորհուրդ արարչութեանն և ի ցարութեանն Քրիստոսի» վերնագրով:

«Նորաստեղծեալ»-ն երգվում է կիրակի օրերին, առավոտյան ժամերգութեան ժամանակ որպէս վերջաբան: Այս սքանչելի երգը Շնորհալին հորինել է «ի խորհուրդ արարչութեանն առաջին ատուր», ի պատիւ Քրիստոսի հարութեան: «Նորաստեղծեալ»-ը բաղկացած է 6 տնից, որոնց սկզբնատառերը հոգում են ներսէս: Իսկ շաբաթվա մնացած լուր օրերի համար գրված է «Արարչական» էպիկական սքանչելի պոեմը: «Արարչական»-ն ու «Նորաստեղծեալ»-ը, իրենց վսեմ բովանդակութեամբ և բարձր արվեստով, մեկը մյուսին չի

զիջում: Այս երկու պոեմները կազմում են մի գեղեցիկ ներդաշնակութիւն՝ յոթնօրյա արարչութեան և շաբաթվա օրերի տոների խորհրդով ու դրա համար էլ երկուսը միասին կոչվում են Արարչական:

«Նորաստեղծեալ»-ի մեջ երգվում է առաջին օրվա՝ «միաշաբթ»-ի արարչագործութեան մասին, երբ ստեղծվել են երկինքը, երկիրը և լույսը: Այս երգի բովանդակութեան մեջ Շնորհալին դրել է նաև հարութեան խորհուրդը, որ միաշաբթի (կիրակի) առավոտյան լույս ծագեցաւ աշխարհին. դա Քրիստոսն է, որը կոչվում է «Լոյս ի լուսոյ», «Անճառելի լոյս»: Չնայած տիեզերքի շորս ներհակ տարրերը՝ հողը, ջուրը, կրակը, օդը, ըստ իրենց բնութեան, հակառակ են նաև երկնային անմարմին գործերի հետ, բայց դրանք իրար հետ միաբանվում, կազմում են մի ներդաշնակութիւն, անպատում նրբորդութիւնը հավիտյանս հավիտենից փառաբանելու համար: Այսպես էլ սկսվում է երգը.

«Նորաստեղծեալ բանն յանէից՝
Ի սկզբանէ զերկինս երկնից.
Եւ զերկնային զօրս անմարմնոց՝
Իմանալեացն զուարթնոց.
Եւ զգալի տարերց քառից
Հակառակաց միաբանից.
Որով յաւէտ փառաբանի
Նրբորդութիւնն անճառելի»:

Երգի հաջորդ մասի մեջ բանաստեղծը հրամորեն կարողացել է միացնել աստվածաբանական միտքը շաբաթվա առաջին օրվա արարչագործության հետ: Հայրը, Որդին և չոգին կաղմում են՝

«Երեքսրբեան մի տէրութիւն,
Միով բնութեամբ աստուածութիւն.
Լոյսն որ անեղ արարչական.
Ասաց լինել լոյսն եղական.
Զոր և ծագեաց յօրն առաջին
Միաշաբաթ կիրակէին»:

Բանաստեղծության երրորդ տնում բացահայտվում է օրվա խորին խորհուրդը. իմանալի լույսը՝ Քրիստոսը, որը սովորական, մարմնական աչքերի համար անտեսանելի է, սակայն տեսանելի է մաքուր հոգիների համար: Կիրակի օրն է ծագել մարդկության համար արդեն տեսանելի ու իմանալի հարության լույսի ճառագայթը:

«Բաբունօրէն բացատրեսցուք,
Զծածկեալ խորհուրդն ծանիցուք.
Զի լոյսն անտես իմանալի,
Մաքուր հոգւոց տեսանելի.
Ի սոյն ծագեաց միաշաբաթ,
Մեզ յարութեան սուրբ ճառագայթ.
Եկայք փրկեալք ընդ զուարթնոյն,
Տուք օրհնութիւն յարուցելոյն»:

Ըստ երգի՝ իմանալի Լույս-փրկիչը Քրիստոս միաժամանակ ամբողջությամբ սեր է: Նա սիրում է մարդկությանը և դրա համար էլ սիրով է խոնարհվում, և աշխարհի փրկության համար խաչ է բարձրանում, իջնում է մահվան գերեզմանը. բայց այսօր նա հարություն է առել և փառաբանվում է հրեշտակների կողմից:

«Աէրդ սիրով խոնարհեցար,
Ի փրկութիւն մեր մարմնացար.
Նովին մարմնովն խաչեցար,
Ի գերեզման մահու եղար.
Այսօր յարեար աստուածաբար,
Ի հրեշտակաց քարոզեցար»:

Շնորհալին ամեն տան վերջում կոչ է անում բոլոր նրանց, որոնք փրկվել են հարության շնորհիվ, թե՛

«Եկայք փրկեալք ընդ զուարթնոյն՝
Տուք օրհնութիւն յարուցելոյն»:

Այնուհետև երգի նախավերջին և վերջին տներում երգվում է Քրիստոսի հարության յափն: Բանաստեղծը կոչ է անում Սիոնի

որդիներին, որ քնից արթնանան, լուսեղեն Հարսին՝ Եկեղեցուն ավետիք տան, թե քո Փեսան հարություն է առել, ահա գալիս է, որ քեզ փառքով պսակե, զարդարվիր, պճնը վիր և ել Փեսային ընդառաջ, արժանավայել նոր երգերով:

«Սիոնի որդիք զարթիք,
Հարսին լուսոյ տուք ավետիք.
Եթէ փեսայն քո յարուցեալ,
Եղթեաց մահու իշխանութեամբ.
Գայ պսակէ զքեզ փառք,
Ել ընդ առաջ պճնեալ զարդուք.
Երգեա երգ նոր յարուցելոյն,
Ննջեցելոց կենաց պտղոյն»:

Այս հանրածանոթ ու շատ սիրված երգի մեջ աչքի են ընկնում զգացմունքների ու մտքի ներդաշնակությունը, մեղմ ու գեղեցիկ, պարզ ու սահուն ոճը, երգի երաժշտությունն ու հատկապես տաղաչափությունը: Այս երգի արվեստը բնորոշ է ընդհանրապես: Զկան այն միապաղաղ, տաղտկալի կրկնություններն ու միօրինակությունները, ինչպես որոշ կարգի շարականներում: Շնորհալին վարպետորեն կարողացել է համադրել արարչագործության, Քրիստոսի մարդեղության ու դավանաբանական մտքերը և այն դրսևորել է գեղարվեստորեն պարզ, շերմ թափով:

«Նորաստեղծեալ»-ը նշանավոր է նաև նրանով, որ նրա ամեն մի տունն ունի իր հատուկ հանգը:

«Նորաստեղծեալ»-ը ներսես Շնորհալու երգերի պսակն է, ամենաշերմ երգը՝ ամենաբարձր արվեստով գրված:

Շաբաթվա մնացած 6 օրերին ընծայված է «Արարչական»-ը, որը ոչ պակաս արժեքավոր մի պոեմ է, բաղկացած 6 երգից, ամեն երգը՝ 6 տնից, այբուբենի կարգով գրված:

Պոեմի առաջին երգը նվիրված է երկուշաբթի օրվա արարչագործությանը: Այս օրը «արար Աստուած զբաժանումն ջուրց, կէս մի թողեալ ի վերայ հողոյ և կէս մի վերացուցեալ ի յերկինս և զհաստատութիւն եդ ի միջի իբրև խտրոց երկուց ջրոցս»: Այդ օրն են բաժանվել հողեղենների և հրեղենների աշխարհները. դրա համար էլ հենց առաջին երգի առաջին տան մեջ երգվում է.

«...Զջուրս ի ջուրցն բաժանեաց,
Հաստատութեամբ պարունակեաց.
Որով զաշխարհս հողեղինաց
Անշրպետեաց ի հրեղինաց»:

Այս երգի հետագա հինգ տները նվիրված են երկուշաբթի օրը արարչագործված «երկնային զօրացն և հրեշտակապետաց»:

«Գերագույն իշխանութիւնը
 Եւ անփոփոխ միշտ տէրութիւնը.
 Անյաղթելի սուրբ զօրութիւնը,
 Ի յԱրարչին փառատրութիւն»:

Երգի վերջում բանաստեղծը դիմում է բազմաշա քերականներին և երկնային անմարմին դասերին թե՛

«...Աղաչեցէք զՏէրն ողորմած՝
 Անտես շառնել զգործս ձեռաց.
 Ընդ նոսին, որդիք լուսոյ,
 Տուք օրհնութիւն երրեակ լուսոյն»:

Երեքշաբթի օրվան ընծայված երգի միջգովերգվում են արարչագործութեան այն դեպքերը, որոնք տեղի են ունեցել այդ օրը՝ ըստ Հին Կտակարանի պատմության: Երեքշաբթի օրը ջուրը ցամաքում է երկրի վրա, բաժանվում են ցամաքն ու ծովը, աճում են տունկերն ու բույսերը:

«Յերրորդ ատուր զջուրսն զատոյց,
 Զբոյսս և զտունկս բոխեցոյց»:

Երրորդ օրվա կամ Գ դարի հետ Շնորհալին կապում է առանձնապես ջրհեղեղը: Ի դեպ՝ պետք է նշել, որ Ներսես Շնորհալին սիրում է ստեղծագործութեան ամեն «մի օրը» կապել համապատասխան որևէ «դարի» դեպքի կամ տեղի ունեցած որևէ իրողության հետ՝ վերցրած Հին կամ Նոր Կտակարանից:

Ուրեմն այս երգը ակնարկում է ջրհեղեղը և Նոյը:

«...Իսկ ի յերրորդ դարուն դարձեալ
 Զջուրցն հեղեղ ցամաքեցոյց.
 ԶՆոյ տապանան իւր ապրեցոյց,
 Զկենդանեաց սեռս աճեցոյց...»:

Երեքշաբթի օրն էլ նվիրված է մարգարեներին, իսկ մարգարեներից ամենամեծը համարվում է Հովհաննես Մկրտիչը, ուստի՝ այս օրվա երգը Շնորհալին կապում է նաև այդ մեծ մարգարեի հետ, որը տակավին իր մոր արգանդից երկրպագել է Քրիստոսին:

«Ժառանգին հօր սպասաւոր
 Եւ յարգանդէ երկրպագող.
 Կարապետ և Մկրտիչ,
 Այնմ որ մեղաց մերոց քաւիչ...»:

Այս երգի մյուս տան մեջ Շնորհալին խոսում է Հովհաննես Կարապետի պաշտոնի մասին:

«...Առաքեցեր յառաջընթաց
 Սուրբ զՅովհաննէս քարոզ կենաց.
 Սորին հայցմամբն ամենակալ
 Զպաղատանս մեր ընկալ...»:

Պոեմի շորորդ երգը վերաբերում է շորեքշաբթի օրվա արարչագործությանը, «Դ դար»-ին և Աստվածածնի ավետյացը: Ըստ շարականի, շորորդ օրը ստեղծվել են լուսատուները, այն է՝ արևը, լուսինը, մոլորակները, աստղերը, սրանք կարգվել են երկընթում՝ լույս տալու և ժամանակը որոշելու համար: Գրվածքի այս մասն առանձնապես գեղեցիկ է, ուր Շնորհալին խոսում է տիեզերական մարմինների և բնութեան երևույթների մասին:

«Խաւարն անգոյ և սկզբնածին
 Հալածեցաւ յօրն առաջին.
 Լոյսն այն պայծառ յօր շորորդին
 Յարեգական նիւթ հաւաքեալ.
 Լուսինն ի տիպ լուսոյ ստեղծեալ
 Եւ աստեղաց պարս յօրինեալ:
 Որով օրհնի ստեղծողն էից
 Ի բանաւոր պաշտօնէից...»:

Ըստ Հին Կտակարանի՝ «Դ դար»-ում էր, որ հրեշտակն ավետեց Արարհամին՝ Իսահակի ծննդի մասին, և դարձյալ Մարիամ Կույսին տրված ավետիքը եղավ Նույնպես «Ի շորորդ օր»:

Ահա այս մասին համառոտ այսպես է երգում բանաստեղծը:

«Ծածկեալ խորհուրդն ծանուցաւ՝
 Չորրորդ դարուն Իսահակաւ.
 Ի շորորդ օր դարձեալ հրեշտակն՝
 Ծաղակտիսն կուսական.
 Թէ լոյսն որ ոչ բովանդակի,
 Ի քէն մարմնով պարունակի...»:

Հինգշաբթի օրվա երգը վերաբերում է հինգերորդ օրվա արարչագործությանը և կամ «Ե դար»-ին և Քրիստոսի առաքյալներին: Հինգերորդ օրը ստեղծվել են ծովի ձկներն ու երկնի թռչունները: «Ե դար»-ում է, որ Մովսեսն առաջնորդում է իսրայելացիներին դեպի Ավետյաց երկիրը. իսրայելացիները այդ օրը փախչում են Նգիպտոսից, ճեղքում-անցնում են Կարմիր ծովը. իսրայելացիներին հետևող փարավոնը իր կառքով ու զորքերով խեղդվում է Կարմիր ծովում: Այս բոլոր դեպքերը Նույնպես խտացրած և շատ հակիրճ ակնարկում է Շնորհալին երգի հետևյալ տողերում:

«Ճառագայթեալ բանն ի Հօրէ,
 Յօր հինգերորդն հրամայէ,
 Բղխել ի ջրոց սեռս կայտառաց
 Եւ թևաւորս օդականաց.
 Իսկ ի դարուն հինգ մկրտին
 Յամպն և ի ծովն Իսրայէլն հին...»:

Եվ որովհետև հինգշաբթին առաքյալներին նվիրված օր է, ուստի երգի մեջ Շնորհալին առաքյալներին էլ է կապել այս օրվա հետ:

«Մաքրապէս օրինակի
Առաքելոցն Քրիստոսի,
Որք ի ծովէն Տիրեռական
Ի յերկնայինսն կոչեցան,
Անցին ընդ ծով աշխարհական
Եւ ի հոգին մկրտեցան»:

Այս երգի մեջ աչքի է ընկնում ծովը, որի հետ վերջին հաշվով կապվում են «Ն դար»-ի բոլոր դեպքերը. ծովում գոյացան ձկները, խորայնացին երբ անցան Կարմիր ծովի միջով, փարավոնը խեղդվեց ծովում, Տիրեռական ծովից առաքյալները անցան աշխարհական կյանքի ծովը՝ մինչև մկրտվում են Ս. Հոգով:

Պոեմի վեցերորդ երգը վերաբերում է ուրբաթ օրվա ընթացքում ստեղծվածին, «Գ. դար»-ին և Քրիստոսի խաչելությանը: Ուրբաթ օրը Արարիչը ստեղծել է Ադամին և Եվային ըստ իր պատկերի և տեղավորել է դրախտում: Բայց նրանք ճաշակեցին արգելված պտուղը, օրինազանց եղան, դրա համար էլ արտաքսվեցին դրախտից և դատապարտվեցին տանջանքների ու մահվան:

Ուրբաթ օրն է խաչվել Քրիստոսը. այս դեպքն է հանդիսացել վեցերորդ երգի գլխավոր նյութը:

«Զհանդուրժեալ բնութեամբ բարւոյն
Ունել միայն զանճառ բարին.
Այլ ստեղծեալ զմարդ իւր պատկերին
Ի վեցերորդ առաւօտին.
Զորս ի դրախտին եղ վայելել,
Բայց ի պտղոյն մահու արգել»:

Այնուհետև բանաստեղծը երգում է Քրիստոսի խաչելությունը.

«Հօր հաճութեամբ ի մահ խաչին
Եկն կամա ի յուրբաթին.
Գառն զենաւ ի հին Զատկին
Փոխան զառանցն օրինակին...»:

Ապա երգը ամբողջովին խաչելության ու նրա հետ կապված դեպքերի մասին է խոսում, գլխավորապես փառաբանվում է խաչվող Փրկիչը, որ Նա մարդասեր է, սերով բնների համար սոսկալի, քերովբեների համար համար, որ Նա վիհագույնն է «բնութեանց էից»։ Բայց «անպատում խոնարհութեամբ» խաչվում է մարդկանց մեղքերի համար:

Պոեմի վերջին երգը նվիրված է շաբաթվա յոթերորդ օրվան: Շաբաթ օրը վերջացավ արարչագործությունը և եղավ հանգիստ: Եվ վերջապես շաբաթ օրը պատկանում է ամենայն սրբոց և հատկապես մարտիրոսաց: Հենց երգի առաջին տունը բնորոշում է ամբողջ երգը.

«Տէրն յետ ստեղծման արարածոց
Հանգեալ յեօթն օրն ի գործոց.
Այն որ հանգիստ աշխատելոց
Եւ կամքն գործ է եղելոց.
Ուստի և մեզ յոյս հաստատուն
Ետ հանգստեամբն շաբաթուն,
Թէ աստ գործել զգործս Աստուծոյ,
Անդէն հանգչիլ ընդ Աստուծոյ»:

Ապա երգի մեջ բանաստեղծը անդրադառնում է նաև Քրիստոսի մահվան և թաղման մասին.

«...Յեօթներորդ օր հանգստեան
Իջլալ մարմնովն ի գերեզման...
Զկապեալ հոգիսն վերածեաց,
Զանանց հանգիստն պատրաստեաց»:

Իսկ ամենայն սրբոց և մարտիրոսաց մասին վերջում Շնորհալին երգում է.

«Փայլին արդարքն յարքայութեան
Եւ ճգնաւորքն ի հանգստեան.
Մարտիրոսքն պսակին
Եւ կուսանաց լապտերք վառին»:

Ամբողջ պոեմը գրված է պարզ ու պատկերավոր լեզվով: Պոեմի մեջ գերակշռող տեղը բռնում է էպիկական մասը, ուր բանաստեղծը վարպետորեն միաձուլում է նաև երգերի գլխավորապես վերջում իր զգացմունքները, որը և կազմում է պոեմի հուզական-քնարական մասը: Շնորհալին սիրում է իր երգերին ու մտքերին խորհրդավորությամբ և տալ, ապա բացատրել՝ «ծածկեալ խորհուրդն ծանուցաւ»: Պոեմի մեջ բանաստեղծը աստվածաշնչական մասի հետ շատ սերտ կերպով կարողացել է միահյուսել նաև մեկնաբանական, դավանաբանական կետերը՝ հենվելով Հին ու Նոր Կտակարանների պատմումների և այլ աղբյուրների վրա:

Շնորհալու երգերի մեջ հանրահայտ են նաև «Յիշեսցուք» և «Զարթիք փառք իմ» գիշերային երգերը, որոնք նույնպես շաբաթականների կանոնների մեջ չեն մտնում: Այս երկու նշանավոր երգերը Շնորհալին հորինել է Հռոմկլայի բերդի պահապան հայ զինվորների համար, որպեսզի նրանք փոխանակ այլազգի վայրապար երգերի, երգեն մայրենի լեզվով գրված հոգեշահ այս երգերը և արթուն մնան գիշերն ու հսկեն բերդը:

Կ. Գանձակեցին այս երկու երգի մասին պատմում է հետևյալը.

«... Վասն այնորիկ արար նա երգս և ուսույց այնոցիկ, որ պահէին զբերդն. զի փոխանակ վայրապար ձայնիցն զայն ասասցին. որոյ սկիզբն է Սաղմոսն Դաւթի «Յի-

շեանցի ի գիշերի անուն քո Տէր» և այսպէս խորհրդաբար ըստ կարգի «Զարթիք փառք իմ», որ այժմ ասի յեկեղեցի ի ժամ գիշերային պաշտամանն:

Այս երգերը ոչ միայն կրօնական, այլև ազգային հայրենասիրական բնոյթ էլ են կրում: Բերդի պահապան զինվորների համար գրված այս երգերը՝ հետագայում որպէս հոգևոր հայրենասիրական երգեր մտել են եկեղեցի և դարձել գիշերային ժամերգութեան առաջին երգը:

Զերմ զգացմունքով լեցուն ու թափով գրված «Զարթիք», փառք իմ, զարթիք և ես զարթեալց յառառօտուս, ալէլուիա» երգը բաղկացած է 10 տնից՝ ամեն տունը երկու տող: Բոլոր տներն էլ սկսվում են «Զարթիք» բառով: Այս երգով կոչ է անում Շնորհալին «մանկանց վերին Սիոնի», լույսի որդիներին, Փրկչի արյամբ փրկվածներին, հոգևոր հարսներին՝ որ իմաստուն կույսերի պէս վառած լապտերներով դիմավորեն Տիրոջը՝ գիշերային ժամին և վերջապէս ամբողջ ժողովրդին, թե «Զարթիք, նոր ժողովուրդք, նոր երգս առեալ նորոգողին, ալէլուիա»:

Այն ժամանակ, վերածնութեան երևութներն ուժեղացմամբ, սկսել էր գրականութեան աշխարհականացումը, խոշոր բեկում էր կատարվում գրականութեան բովանդակութեան ու ձևի մեջ: Արևելյան մայր Հայաստանում Սարկավազ վարդապետը արդեն ստեղծում էր արվեստի իր նոր տեսությունը,

որ բանաստեղծը պետք է նմանվի բնութեանը, նույնիսկ սովորի սարեկ հավից, երբ բնութիւնն ու իրական կյանքը գտնում էին իրենց արժեքը հատկապէս՝ բանաստեղծութեան մեջ, ներսես Շնորհալին էլ իր հոգևոր բնութիւն երգերի մեջ մեծ տեղ էր տալիս նաև ազգային ու հայրենասիրական գաղափարներին: Ամանոսի լեռների վրա Շնորհալին ոչ միայն վառ պահեց մեր միջնադարի բանաստեղծութեան ճրագը, այլև պայծառացրեց այն, որն իր ճառագայթներով լուսավորեց ու ջերմացրեց մեր բանաստեղծությունը երկար դարեր:

Սրանով չի վերջանում ներսես Շնորհալուն վերագրված երգերի ու շարականների ցանկը: Շնորհալու գրչին են պատկանում նաև հայ շարականների այլ զարդեր, ինչպիսիք են Առաքելոց, Մարգարեից, (Հովհաննես Մկրտչի, Հովնան մարգարեի) Հայրապետաց (Հակոբ Մծբնա, Անտոն անապատականի), Հրեշտակապետաց, Քառասուն Մանկանց, Ս. Սարգսի, Ս. Գևորգի, Ս. Թեոդոսի, Տրդատ Թագավորի, Վարդանանց և Ղևոնդյանց շարականները:

Շնորհալու գրական վաստակը չքնաղ զարդն է կազմում անցյալի մեր հոգևոր ազգային մշակութի ոսկե ֆոնդի:

1 Տե՛ս նաև մեր հոգվածները ներսես Շնորհալու և նրա շարականների ու երգերի մասին «Էջմիածին» ամսագրի 1957 թ. № Թ-ում, 1958 թ. № Ա-ում, Բ-ում, Գ-ում, Ե-ում և Զ-ում:

